

**20-ՐԴ ՂԱՐԻ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԺԱՌԱՆԳՈՒԹՅԱՆ
ՊԱՀՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ**

Արմենուհի Ալբերտի Ալեքսանյան՝ Լյուբա Վլադիմիրի Կիրակոսյան

Ճարտարապետության և շինարարության Հայաստանի ազգային համալսարան, ք. Երևան, ՀՀ

**aleksanyan.armenuhi@yandex.com*

Հոդվածում ներկայացվում է Հայաստանի 20-րդ դարի ճարտարապետական ժառանգության կառավարման և պահպանության ոլորտում առկա արդի խնդիրների համալիրը: Վերլուծվում են տվյալ ժամանակաշրջանի ճարտարապետական կառույցների արժևորման առանձնահատկությունները, իրավական և կառավարչական մեխանիզմների արդյունավետությունը, ինչպես նաև մասնագիտական և հասարակական ընկալման դերակատարումը ժառանգության պահպանման գործընթացում: Քննարկվում են արագընթաց քաղաքաշինական զարգացումների, տնտեսական գործոնների և նորմատիվ-իրավական դաշտի անկատարության հետևանքով առաջացող սպառնալիքները: Հոդվածում ընդգծվում է միջգիտակարգային մոտեցումների, միջազգային փորձի կիրառման և համալիր ռազմավարությունների մշակման անհրաժեշտությունը՝ 20-րդ դարի ճարտարապետական ժառանգության պահպանության և կայուն կառավարման ապահովման նպատակով:

***Բանալի բառեր.** 20-րդ դարի ճարտարապետություն, մշակութային ժառանգություն, պահպանություն, կառավարման քաղաքականություն, քաղաքաշինություն*

Ներածություն

20-րդ դարի ճարտարապետական ժառանգությունը Հայաստանի մշակութային միջավայրի կարևոր և միևնույն ժամանակ ամենախոցելի շերտերից է: Այս ժամանակաշրջանը բնութագրվում է սոցիալ-քաղաքական խորքային փոփոխություններով, արագացված քաղաքաշինական զարգացումներով և ճարտարապետական նոր գաղափարների ու ոճական որոնումների ձևավորմամբ՝ սկսած վաղ մոդեռնիզմից մինչև խորհրդային նեոկլասիցիզմ և ուշ մոդեռնիստական փորձարարություններ: Այդ ժառանգությունը ոչ միայն արտացոլում է դարաշրջանի գաղափարական, տեխնոլոգիական և գեղագիտական առանձնահատկությունները, այլև ձևավորել է Հայաստանի քաղաքների ներկայիս կերպարն ու տարածական ինքնությունը [1]:

20-րդ դարի ճարտարապետական ժառանգության արժևորման և պահպանության խնդիրները պայմանավորված են ոչ միայն իրավական կամ տնտեսական գործոններով, այլև հասարակական ընկալման առանձնահատկություններով: Մասնագիտական գրականությունը ցույց է տալիս, որ ժամանակակից (մոդեռնիստական) ճարտարապետությունը հաճախ չի ընկալվում հասարակության կողմից որպես «իրական» կամ «արժեքավոր» ժառանգություն՝ ի տարբերություն ավելի հին, ավանդական հուշարձանների: Արդյունքում դրա արժեքը լիովին չի գնահատվում, և այն հաճախ դուրս է մնում հանրային ուշադրությունից ու պահպանության գործընթացներից:

Միևնույն ժամանակ 20-րդ դարի ճարտարապետական ժառանգությունը հաճախ բավարարչափով ուսումնասիրված և գնահատված չէ՝ մասամբ հենց իր «նոր» լինելու պատճառով, ինչն էլ

բարդացնում է դրա պահպանությունն ու ինտեգրումը ժամանակակից քաղաքային զարգացման գործընթացներում [2]:

Հողվածի նպատակն է վերլուծել Հայաստանում 20-րդ դարի ճարտարապետական ժառանգության կառավարման և պահպանության արդի մարտահրավերները՝ դիտարկելով թե տեսական, թե գործնական խնդիրները: Հողվածում փորձ է արվում ընդգծել այդ ժառանգության մշակութային նշանակությունը, բացահայտել առկա վտանգները և քննարկել հնարավոր մոտեցումներ ու ռազմավարություններ, որոնք կարող են նպաստել դրա կայուն պահպանությանը և ինտեգրմանը ժամանակակից քաղաքային զարգացման գործընթացներում:

20-րդ դարի ճարտարապետական ժառանգությունը հանդիսանում է ժամանակակից մշակութային ինքնության ձևավորման կարևոր բաղադրիչ՝ արտացոլելով հասարակական, քաղաքական, տեխնոլոգիական և գեղարվեստական գործընթացների բարդ փոխազդեցությունը: Հայաստանի Հանրապետությունում այս ժառանգությունն առանձնանում է իր բազմաշերտ բնույթով՝ ընդգրկելով խորհրդային մոդեռնիզմի, նեոկլասիցիզմի, կոնստրուկտիվիզմի և տեղական ճարտարապետական ավանդույթների յուրահատուկ սինթեզը: Սակայն, ի տարբերություն ավելի վաղ պատմական ժամանակաշրջանների հուշարձանների, 20-րդ դարի ճարտարապետությունը երկար ժամանակ դուրս է մնացել ժառանգության պահպանության համակարգված քաղաքակառուցության և հանրային ընկալման կենտրոնից [3]:

Վերջին տասնամյակներում Հայաստանի արագ քաղաքաշինական զարգացումները, սոցիալ-տնտեսական փոփոխությունները, ինչպես նաև իրավական և կառավարչական մեխանիզմների անկատարությունը լուրջ սպառնալիքներ են ստեղծում 20-րդ դարի ճարտարապետական արժեքների պահպանության համար: Շատ շենքեր ենթարկվում են ֆիզիկական քայքայման, գործառույթային փոփոխությունների կամ ամբողջական ոչնչացման՝ առանց մասնագիտական գնահատման և փաստագրման [4]:

Հողվածի նպատակն է բացահայտել Հայաստանի 20-րդ դարի ճարտարապետական ժառանգության պահպանության հիմնական խնդիրները, գնահատել գործող իրավական և ինստիտուցիոնալ շրջանակները, ինչպես նաև առաջարկել հնարավոր մոտեցումներ և ռազմավարական ուղղություններ, ուղղված այս ժառանգության կայուն պահպանությանը և ժամանակակից զարգացման գործընթացներում դրա արդյունավետ ինտեգրմանը:

Հետազոտության գիտական նորույթը այն է, որ առաջին անգամ համակողմանիորեն ուսումնասիրվում և համակարգվում են 20-րդ դարի ճարտարապետական ժառանգության պահպանության հիմնախնդիրները՝ հաշվի առնելով ժամանակակից քաղաքաշինական զարգացումները, սոցիալ-մշակութային փոխակերպումները և տեխնոլոգիական փոփոխությունները: Հետազոտության շրջանակում՝

- վերաիմաստավորվում է 20-րդ դարի ճարտարապետական ժառանգության արժեքային համակարգը՝ ընդգծելով ոչ միայն պատմամշակութային, այլև գաղափարական և նորարարական նշանակությունը,
- առաջարկվում են գնահատման նոր չափանիշներ՝ հատկապես մոդեռնիստական և հետմոդեռնիստական կառույցների համար,
- բացահայտվում են պահպանության գործընթացում առկա իրավական, կառավարչական և հանրային ընկալման խնդիրները,

- մշակվում են պահպանության և վերաօգտագործման արդիական մեխանիզմներ՝ համադրելով միջազգային փորձը տեղական առանձնահատկությունների հետ:

Հետազոտությունը նպաստում է 20-րդ դարի ճարտարապետության պահպանության տեսական և գործնական հիմքերի զարգացմանը՝ առաջարկելով նոր մոտեցումներ, որոնք կարող են կիրառվել ինչպես ազգային, այնպես էլ միջազգային մակարդակներում:

Նյութեր և մեթոդներ

Հետազոտությունը հիմնված է միջգիտակարգային մոտեցման վրա՝ համադրելով ճարտարապետության պատմության, մշակութային ժառանգության պահպանության և քաղաքաշինական կառավարման ոլորտների տեսական և կիրառական մեթոդները:

Սա հնարավորություն է տվել բացահայտել 20-րդ դարի ճարտարապետական ժառանգության պահպանության համակարգային խնդիրները և առաջարկել դրանց լուծման ուղղությունները:

Ուսումնասիրության նյութերը ներառում են ինչպես առաջնային, այնպես էլ երկրորդային աղբյուրներ, որոնք հնարավորություն են տալիս համակողմանիորեն գնահատել 20-րդ դարի ճարտարապետական ժառանգության կառավարման և պահպանության խնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում: Ընտրված դեպքերին վերաբերող տվյալները ներառում են շենքերի կառուցման ժամանակագրությունը, հեղինակային պատկանելիությունը, գործառության ժողովրդայինությունները և պահպանվածության ներկայիս մակարդակը: Հետազոտությունները թույլ են տվել բացահայտել ինչպես ֆիզիկական, այնպես էլ սոցիալ-քաղաքաշինական գործոնները, որոնք ազդում են տվյալ օբյեկտների պահպանության վրա:

Հետազոտության ընթացքում օգտագործվել են բազմազան աղբյուրներ՝ ապահովելու 20-րդ դարի ճարտարապետական ժառանգության պահպանության խնդիրների բազմակողմանի ուսումնասիրությունը:

Հետազոտության հիմնական նյութական բազան կազմվել է հետևյալ աղբյուրներից.

- 20-րդ դարի ճարտարապետական օբյեկտների վերաբերյալ պատմական և արխիվային փաստաթղթեր (նախագծեր, շինարարական փաստաթղթեր, քաղաքաշինական պլաններ),
- գիտական հոդվածներ, մենագրություններ և մասնագիտական հրատարակություններ ճարտարապետության և ժառանգության պահպանության ոլորտներից:

Հետազոտության իրականացման համար կիրառվել են հետևյալ մեթոդները.

- **պատմավերլուծական մեթոդ**՝ 20-րդ դարի ճարտարապետական զարգացման փուլերի և պահպանության խնդիրների պատմական համատեքստի բացահայտման համար,
- **համեմատական վերլուծության մեթոդ**՝ տարբեր երկրներում և տարածաշրջաններում կիրառվող պահպանության մոտեցումների համեմատման նպատակով,
- **դաշտային դիտարկման մեթոդ**՝ առկա ճարտարապետական կառույցների ֆիզիկական վիճակի գնահատման համար,
- **փաստաթղթային վերլուծություն**՝ նորմատիվ ակտերի, վերականգնման նախագծերի և քաղաքաշինական փաստաթղթերի ուսումնասիրության միջոցով,

- **համակարգային մոտեցում՝** ճարտարապետական ժառանգության պահպանության խնդիրների դիտարկման՝ որպես սոցիալական, մշակութային և տեխնիկական գործոնների փոխկապակցված համակարգ:

Կիրառվել են որակական վերլուծության մեթոդներ, որոնք նպաստել են արդի մարտահրավերների ձևակերպմանը և հնարավոր լուծումների առաջարկմանը: Ստացված տվյալների սինթեզն իրականացվել է, նպատակ ունենալով ձևավորել գիտականորեն հիմնավորված եզրահանգումներ և առաջարկություններ՝ ուղղված 20-րդ դարի ճարտարապետական ժառանգության արդյունավետ կառավարմանը և պահպանությանը Հայաստանի պայմաններում:

Արդյունքներ և քննարկում

Երիտասարդական պալատի ստեղծումն ու քանդումը:

Երևանի ամենանշանավոր խորհրդային մոդեռնիստական կառույցներից մեկն էր Երիտասարդական պալատը, որը, կառուցված լինելով 1970-ականներին, ուներ յուրահատուկ ծավալատարածական լուծումներ և ծառայում էր որպես հասարակական և մշակութային կենտրոն: Շենքը հայտնի էր «Կուկուռուզնիկ» մականունով՝ իր յուրահատուկ ձևի պատճառով և նման էր եգիպտացորենի կոճին: Այն 1970-ականների խորհրդային մոդեռնիզմի ամենատպալվորիչ օրինակներից էր և աչքի էր ընկնում իր համարձակ, ֆուտուրիստական ճարտարապետությամբ: Այն գտնվում էր քաղաքի բարձրադիր հատվածում և երկար ժամանակ ծառայում էր որպես բազմաֆունկցիոնալ կենտրոն՝ ներառելով հյուրանոց, ռեստորան, համերգասրահներ և ժամանցային տարածքներ: Շենքի նախագծման հեղինակներն էին Արթուր Թարխանյանը, Սպարտակ Խաչիկյանը և Հրաչյա Պողոսյանը: Նրանք խորհրդային Հայաստանի նշանավոր ճարտարապետներից էին և համատեղ ստեղծել են մի շարք կարևոր կառույցներ Երևանում: Երիտասարդական պալատը նրանց ամենահայտնի մոդեռնիստական նախագծերից մեկն էր (նկ. 1): Երևանի Երիտասարդական պալատի պատմությունն իսկապես հաճախ ներկայացվում է որպես խորհրդանշական օրինակ, թե ինչպես կարող է քաղաքը կորցնել իր ինքնության մի կարևոր շերտ: Այն համարվում էր ոչ միայն ճարտարապետական, այլև մշակութային կարևոր կենտրոն: 2005–2007 թթ. այն ապամոնտաժվեց՝ պաշտոնապես հիմնավորվելով շենքի վթարային տեխնիկական վիճակով, վաճառվեց մասնավոր ներդրողի նոր կառուցապատման ծրագրերի համար, քանդվել է 2006թ.-ին (նկ.2), [5]: Այս դեպքը հաճախ դիտարկվում է որպես մշակութային ժառանգության կորստի օրինակ՝ պայմանավորված քաղաքաշինական և ներդրումային շահերով:

Սակայն շատ ճարտարապետներ, քաղաքագետներ և մշակութաբաններ այս որոշումը քննադատեցին՝ նշելով, որ.

- շենքը հնարավոր էր վերանորոգել և հարմարեցնել ժամանակակից պահանջներին,
- այն ուներ բարձր ճարտարապետական և պատմամշակութային արժեք:

Այս դեպքը հաճախ համեմատվում է համաշխարհային այնպիսի օրինակների հետ, երբ մոդեռնիստական ժառանգությունը թերագնահատվել է և ոչնչացվել՝ հետագայում գնահատվելով որպես կորուստ: Այսօր այդ տարածքը երկար ժամանակ մնացել է անորոշ կարգավիճակում, և խոստացված նոր կառուցապատումը տարիներ շարունակ չի իրականացվել:

Այս պատմությունը կարևոր հարցեր է բարձրացնում՝

- ինչպես հավասարակշռել զարգացումն ու ժառանգության պահպանումը,
- ինչ չափանիշներով պետք է գնահատել «վթարային» շենքերը,
- ով է որոշում քաղաքի ճարտարապետական ապագան:

Նկ. 1. Երիտասարդական պալատը՝ կառուցված 1970-ականներին

Նկ. 2. Ամբողջությամբ քանդված 2004–2007 թթ. [5]

Արդյունքում՝ չիրականացվեց համարժեք մասնագիտական գնահատում դրա պահպանման հնարավորության վերաբերյալ, չկատարվեց ամբողջական փաստագրում, չիրականացվեց դրա տեղում նախատեսված նախագիծը, տարածքը մնաց անօգտագործելի:

Այս դեպքը հաճախ ներկայացվում է որպես խորհրդանշական օրինակ այն բանի, թե ինչպես 20-րդ դարի արժեքավոր մոդեռնիստական շենքերը կարող են կորսվել տնտեսական շահերի գերակայության և կառավարման թերությունների հետևանքով:

Երիտասարդական պալատի օրինակը ցույց է տալիս մի շարք համակարգային խնդիրներ՝

- իրավական դաշտի անկատարություն (պաշտպանության մեխանիզմների բացակայություն կամ անարդյունավետություն),
- քաղաքաշինական որոշումների ոչ թափանցիկություն,
- մասնագիտական գնահատման և հանրային քննարկման բացակայություն:

20-րդ դարի ճարտարապետական ժառանգությունը Հայաստանում ոչ միայն չի պահպանվում, այլ հաճախ վերանում է առանց պատշաճ փաստագրման և գիտական գնահատման [4]:

Միաժամանակ, առկա է մասնագիտական դիսկուրսի և գիտական հետազոտությունների սահմանափակ ծավալ, ինչը խոչընդոտում է արդյունավետ կառավարման և պահպանության ռազմավարությունների մշակմանը:

Հանրապետության հրապարակ շրջակայքի վարչական շենքերի համալիրը – ներկայացնում է խորհրդային շրջանի քաղաքաշինական ամբողջական լուծում, որտեղ նկատվում են ինչպես պահպանության, այնպես էլ մասնակի վերափոխումների գործընթացներ: Հանրապետության հրապարակը Երևանի կենտրոնական հրապարակն է՝ Հայաստանի Հանրապետության մայրաքաղաքի քաղաքացիական և վարչական կյանքի սիրտը: Այն հայտնի է իր ճարտարապետական համադրությամբ, երգող շատրվաններով և պետական կարևոր կառույցների դասավորությամբ շուրջպտույտ ձևով: Հրապարակը նախագծել է Ալեքսանդր Թամանյանը՝ որպես Երևանի գլխավոր քաղաքաշինական առանցք: Այն բաղկացած է շրջանաձև կենտրոնից և հարթ եզրային

հատվածից, որի սալահատակը հիշեցնում է հայկական գորգի նախշ: Շենքերը կառուցված են վարդագույն և սպիտակ տուֆից, իսկ հիմքերը՝ մուգ բազալտից: Կենտրոնական հատվածում տեղակայված են երգող շատրվանները՝ գիշերային լուսային և երաժշտական շոուով: Հրապարակի շուրջը գտնվում են Հայաստանի կառավարության շենքը, Ազգային պատկերասրահը և Պատմության թանգարանը, ինչպես նաև Արմենիա Մարիոթ Հոթել Երևան: Այստեղ են անցկացվում պետական արարողություններ, հանրահավաքներ և ազգային տոնական միջոցառումներ:

Ներկայումս Հանրապետության հրապարակը ձևավորում են հինգ կարևոր ու տպավորիչ շենքեր՝ կառուցված 1920-1950-ականներին: Աջ կողմում Կապի և արհմիությունների շենքն է. այս շենքում է այսօր գործում ՀՀ Կապի և տրանսպորտի նախարարությունը: Անմիջապես վեր ՀՀ Կառավարության 1-ին շենքն է՝ մեծ աշտարակ-ժամացույցով. նախագծել է ճարտարապետ Գ. Թամանյանը: Այս հոյակերտ շինությունը այսօր էլ ՀՀ Կառավարության նստավայրն է: Ազգային ներդաշնակ համադրությունները չեն խանգարել ունենալ միանգամայն դասական մոնումենտալ ճարտարապետություն: Իսկ տուֆի գունային համադրությունների շնորհիվ այն բացարձակապես չի ճնշում իր մոնումենտալությամբ:

Հրապարակը կառուցապատող ճարտարապետներն իրենց առջև խնդիր էին դրել ստանալ մայրաքաղաքի գլխավոր հրապարակին հարիր մոնումենտալ ամբողջական տարածական հորինվածք: Այդ խնդիրը լուծվել էր հաջողությամբ և հրապարակն իրավամբ պատվավոր տեղ ուներ ոչ միայն խորհրդային հանրապետությունների, այլ նաև աշխարհի լավագույն հրապարակների կողքին: Մակայն, Հայաստանի Հանրապետության անկախացումից հետո (1991թ.) հրապարակի համայնապատկերում վեր խոյացած բարձրահարկ կառուցապատումը որոշ չափով խաթարել է այդ տարածական հորինվածքի միասնական կերպարը և այն որոշակիորեն կորցրել է իր ամբողջական ընկալումը:

Հանրապետության հրապարակը խորհրդանիշ է Հայաստանի պետական ինքնության և անկախության: Խորհրդային շրջանում այն հայտնի էր որպես Լենինի հրապարակ, սակայն 1991-ին վերանվանվեց ի պատիվ անկախ Հայաստանի Հանրապետության (նկ. 3, 4), [6]: Այսօր այն համարվում է ոչ միայն զբոսաշրջային կենտրոն, այլև ազգային հավաքատեղի՝ միավորելով մշակութային և քաղաքական նշանակությունը:

Նկ. 3. Խորհրդային շրջանում այն հայտնի էր որպես Լենինի հրապարակ

Նկ. 4. Հանրապետության հրապարակ շրջակայքի վարչական շենքերի համալիր [6]

Հետագոտության ընթացքում իրականացված վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ 20-րդ դարի ճարտարապետական ժառանգության պահպանությունը հանդիսանում է բազմաշերտ և բարդ գործընթաց, որը պայմանավորված է ինչպես օբյեկտիվ, այնպես էլ սուբյեկտիվ գործոններով:

20-րդ դարի պատմական հուշարձանների պահպանության մոտեցումները տարբեր երկրներում ձևավորվել են քաղաքական, մշակութային և տնտեսական պայմանների ազդեցությամբ: Իտալիայի և Հայաստանի օրինակները ցույց են տալիս ինչպես նմանություններ, այնպես էլ էական տարբերություններ:

Իտալիայի և Հայաստանի համեմատությունը ցույց է տալիս, որ 20-րդ դարի ժառանգության պահպանությունը կախված է ոչ միայն նյութական ռեսուրսներից, այլ նաև պատմական հիշողության ընկալումից, պետական քաղաքականությունից, հասարակության կրթվածությունից: Իտալիան ավելի հաջող է ինտեգրել իր 20-րդ դարի ժառանգությունը ժամանակակից կյանքում, մինչդեռ Հայաստանում այս գործընթացը դեռ զարգացման փուլում է: Սակայն աճող հետաքրքրությունը և միջազգային փորձի կիրառումը կարող են էապես բարելավել իրավիճակը:

Իտալիայում հասարակությունը մեծապես գիտակցում է նույնիսկ 20-րդ դարի ժառանգության արժեքը: Հայաստանում նկատվում է փոփոխվող պատկեր՝ աճող հետաքրքրություն խորհրդային մոդեռնիզմի նկատմամբ, երիտասարդ սերնդի ներգրավվածություն: 20-րդ դարի առաջին կեսում, հատկապես Բենիտո Մուսոլինիի իշխանության տարիներին, Իտալիայում կառուցվեցին բազմաթիվ պետական շենքեր՝ մոնումենտալ և ռացիոնալիստական ոճով: Օրինակ՝ EUR թաղամասը (**Esposizione Universale Roma**) յուրահատուկ թաղամասերից է, որը խիստ տարբերվում է քաղաքի պատմական կենտրոնից: EUR թաղամասի սկզբնական կառուցվածքը եղել է՝ լայն ուղիղ պողոտաներով, խիստ սիմետրիկ պլանավորմամբ և մեծ կանաչ տարածքներով: 1940-ականներին այն դեռ մասամբ կառուցման փուլում էր, քանի որ նախատեսված էր 1942-ի համաշխարհային ցուցահանդեսի համար, որը չկայացավ Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի պատճառով: 1950–60-ականներին արդեն ձևավորվում են բնակելի զանգվածներ՝ շրջապատված վարչական ու մոնումենտալ շենքերով (նկ. 5): EUR-ը նախագծվել էր որպես «իդեալական քաղաք»՝ համատեղելով դասական հռոմեական ոճը և 20-րդ դարի ռացիոնալիստական ճարտարապետությունը: Բնակելի թաղամասերը հաճախ տեղակայված էին խոշոր պետական ու ցուցադրական շենքերի շուրջ՝ ստեղծելով լայն, բաց և կարգավորված տարածքներ: Այն գտնվում է Հռոմի հարավային հատվածում և այսօր հանդիսանում է բիզնես և վարչական կենտրոն, բնակելի թաղամաս, ճարտարապետական կարևոր համալիր (նկ. 6) [7]:

Նկ. 5. EUR թաղամասի քաղաքային տեսարաններ (1940–1960-ականներ)

Նկ. 6. Հռոմի արևմտյան մասում գտնվող EUR թաղամասի բնակելի շրջաններ [7]

Հայտնի է իր յուրահատուկ ոճով՝ լայն պողոտաներ և սիմետրիկ պլանավորում, մեծ, մոնումենտալ շենքեր, **ռացիոնալիզմ, հին հռոմեական դասական ոճի համադրություն:**

Ուսումնասիրության ընթացքում բացահայտվել են մի շարք հիմնարար խնդիրներ.

Իրավական և ինստիտուցիոնալ թերի համակարգեր.

Գործող օրենսդրությունը հիմնականում ձևավորվել է ավելի վաղ ժամանակաշրջաններում, երբ մշակութային ժառանգություն ասելով հիմնականում նկատի էին ունենում հնագույն և միջնադարյան հուշարձանները: Այդ պատճառով չափանիշները՝ հնության, բացառիկության կամ «պատմական արժեքի» վերաբերյալ, հաճախ չեն հարմարեցված 20-րդ դարի ժառանգությանը, որը կարող է չունենալ «հնության» գործոնը, բայց ունենալ բարձր ճարտարապետական, քաղաքաշինական կամ սոցիալ-մշակութային արժեք:

Բացակայում են հստակ մեթոդաբանական մոտեցումներ, որոնք թույլ կտան գնահատել նորագույն շրջանի կառույցները: Օրինակ, 20-րդ դարի շենքերի արժեքը հաճախ կապված է ոչ միայն դրանց գեղարվեստական հատկանիշների, այլև տեխնոլոգիական նորարարությունների, գաղափարական նշանակության կամ սովյալ ժամանակաշրջանի հասարակական կյանքի արտացոլման հետ [8]: Այս բազմաշերտությունը դժվարացնում է միասնական չափանիշների սահմանումը: Հասարակական ընկալումը ևս դեր ունի. 20-րդ դարի շատ կառույցներ դեռևս չեն ընկալվում որպես «ժառանգություն», այլ դիտարկվում են որպես հին, բայց փոխարինելի շենքեր: Սա նվազեցնում է դրանց պահպանության նկատմամբ քաղաքական կամքը և նպաստում է օրենսդրական բացերի պահպանմանը:

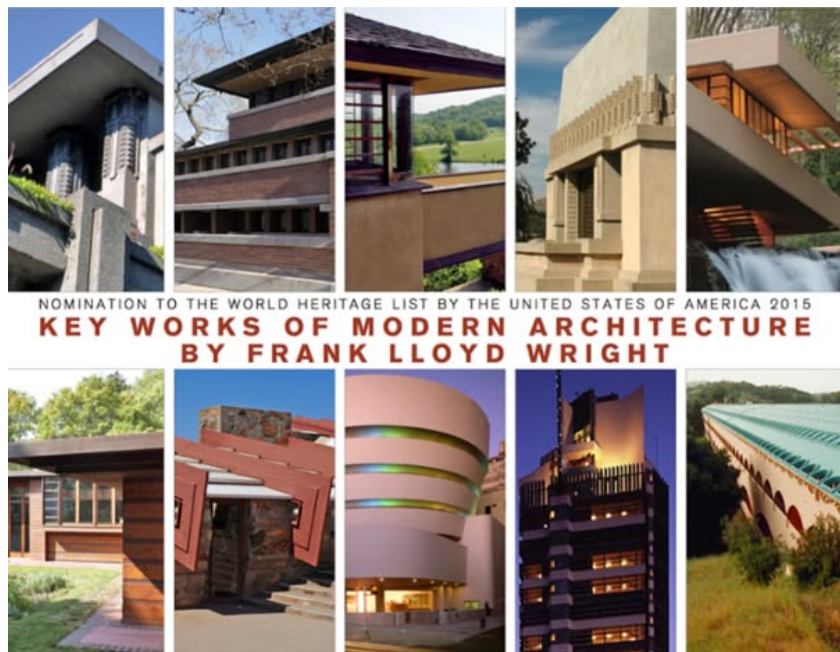
Արդյունքում՝ հստակ չափանիշների և արդյունավետ ինստիտուցիոնալ մեխանիզմների բացակայությունը բերում է նրան, որ 20-րդ դարի բազմաթիվ արժեքավոր կառույցներ չեն ընդգրկվում պահպանության պետական ցանկերում, ենթարկվում են փոփոխությունների կամ քանդման, և կորում է սովյալ ժամանակաշրջանի մշակութային շերտը [9]:

Միջազգային մակարդակում մշակութային ժառանգության չափանիշները սկզբնապես ձևակերպվել են լայն և ընդհանուր ձևով՝ առանց հատուկ տարբերակման ժամանակաշրջանների միջև: Օրինակ, ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի 1972 թ. կոնվենցիան սահմանում է, որ մշակութային ժառանգություն են «մոնումենտները, շինությունների խմբերը և տարածքները, որոնք ունեն բացառիկ համընդհանուր արժեք» պատմության, արվեստի կամ գիտության տեսանկյունից: Սակայն այստեղ **չկան կոնկրետ չափանիշներ 20-րդ դարի ժառանգության առանձնահատկությունների համար**, ինչպիսիք են տեխնոլոգիական նորարարությունը կամ արդիական շարժումների ազդեցությունը: Նույն միջազգային կառույցների փաստաթղթերում շեշտվում է, որ պետությունները պետք է **հարմարեցնեն կամ ստեղծեն օրենսդրություն**, որպեսզի ապահովեն ժառանգության պաշտպանությունը: ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի առաջարկություններից մեկում նշվում է, որ անհրաժեշտ է «հարմարեցնել գործող օրենքները կամ ընդունել նորերը»՝ պատմական տարածքների պահպանության համար:

20-րդ դարի ժառանգության գնահատման բարդությունն ընդունված է նաև պրակտիկայում: Օրինակ, 20-րդ դարի ճարտարապետությունն (Ֆրենկ Լլոյդ Ռայթի գործերը) ընդգրկվում է համաշխարհային ժառանգության ցանկում ոչ թե «**հնության**», այլ **նորարարության, տեխնոլոգիական լուծումների և համաշխարհային ազդեցության** հիման վրա:

ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի Համաշխարհային ժառանգության հանձնաժողովը կուսումնասիրի ականավոր ճարտարապետ Ֆրենկ Լլոյդ Ռայթի նախագծած 10 կառույցները, որոնք առաջադրվել են

«համաշխարհային ժառանգության» ճանաչվելու համար: Ամերիկյան այս գանձերը՝ տներ, թանգարաններ և պաշտամունքի վայրեր, դասվում են ժամանակակից ճարտարապետության ամենախորհրդանշական, համարձակ և ազդեցիկ նմուշների շարքին: ԱՄՆ-ի կողմից առաջադրված «Ֆրենկ Լլոյդ Ռայթի 20-րդ դարի ճարտարապետության հիմնական գործեր» փաթեթում ներառված էին հետևյալ շինությունները. *Unity Temple (Բլինդյու, Օուք Պարկ)*, *Frederick C. Robie House (Չիկագո)*, *Taliesin (Վիսկոնսին)*, *Hollyhock House (Լոս Անջելես)*, *Fallingwater (Փենսիլվանիա)*, *Herbert and Katherine Jacobs House (Վիսկոնսին)*, *Taliesin West (Արիզոնա)*, *Solomon R. Guggenheim Museum (Նյու Յորք)*, *բացառվեցին՝ Price Tower (Օկլահոմա)*, *Marin County Civic Center (Կալիֆոռնիա)*: Սկզբում առաջադրվել էր 10 կառույց (նկ. 7) [10]: Սակայն երկար քննարկումներից հետո վերջնական տարբերակում մնաց 8 կառույց, որոնք 2019թ. ընդգրկվեցին **ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի** Համաշխարհային ժառանգության ցանկում:

Նկ. 7. Ֆրենկ Լլոյդ Ռայթի նախագծած 10 կառույցները (ընդգրկված ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի Համաշխարհային ժառանգության ցանկում) [10]

Ժամանակակից (մոդեռնիստական) ժառանգության օրինակներում (օր. Բաուհաուսի շենքերը) ընդգծվում է, որ դրանց արժեքը կապված է **գաղափարական և մշակութային շարժումների ազդեցության հետ**, ինչը նույնպես պահանջում է հատուկ գնահատման չափանիշներ: Եթե նման չափանիշներ չկան, ապա այդ կառույցները կարող չեն չընկալվել որպես «պահպանության արժանի»: Բաուհաուսը Շինարարության գեղարվեստական ձևաստեղծման բարձրագույն դպրոց է, որը հիմնադրվել է 1919 թ. ապրիլի 12-ին՝ Մաքսոնա-Վայմարյան կերպարվեստի բարձրագույն դպրոցի և Անրի Վան դե Վելդեի հիմնած Մաքսոնա-Վայմարյան կիրառական արվեստի դպրոցի միավորման արդյունքում: Դպրոցը ղեկավարում էր գերմանացի ճարտարապետ Վալտեր Գրոպիուսը, նա ապագան դիտեց որպես «շենք, որը միավորում է բոլոր բնագավառներն ու արհեստները, որը երկինք կբարձրանա անմիջապես միլիոնավոր աշխատողների ձեռքից՝ որպես նոր հավատքի բյուրեղյա խորհրդանիշ» (նկ. 8), [11]: Հիմնական գաղափարը եղել է՝ «**արվեստի և տեխնոլոգիայի միասնությունն**», գործել է 1919–1933 թթ.: Մեծ ազդեցություն է ունեցել ժամանակակից ճարտարապետության և դիզայնի վրա:

Նկ.8. Բաուհաուսը՝ Շինարարության գեղարվեստական ձևաստեղծման բարձրագույն դպրոց Տշենը, որը միավորում է բոլոր բնագավառներն ու արհեստները՝ [11]

Միջազգային փաստաթղթերը ցույց են տալիս, որ ժառանգության ընդհանուր սահմանումները չափազանց լայն են, պետություններին թողնված է որոշակի չափանիշների մշակում, իսկ 20-րդ դարի ժառանգությունը պահանջում է առանձնահատուկ մոտեցումներ:

Այս հանգամանքների համադրությունը հիմնավորում է այն պնդումը, որ գործող օրենսդրական դաշտերում հաճախ բացակայում են հստակ չափանիշներ, ինչի պատճառով 20-րդ դարի արժեքավոր օբյեկտները կարող են դուրս մնալ պետական պահպանությունից:

20-րդ դարի բազմաթիվ կառույցներ կառուցվել են այն ժամանակ նորարարական համարվող, սակայն ոչ միշտ դիմացկուն և երկարաժամկետ պահպանման համար հարմար նյութերով, ինչի հետևանքով դրանց վերականգնումն ու պահպանումը հաճախ բարդ և խնդիրներով լի գործընթաց է դարձել:

Լայն տարածում ստացավ **երկաթբետոնը**, պողպատե կոնստրուկցիաները և արդյունաբերական արտադրության նոր նյութերը: Այս նյութերը սկզբում համարվում էին հեղափոխական՝ իրենց ամրության և էժանության պատճառով, սակայն ժամանակի ընթացքում պարզ դարձավ, որ դրանք միշտ չէ, որ երկարատև են առանց խիստ պահպանման: Օրինակ, երկաթբետոնի դեպքում հաճախ տեղի է ունենում **կարբոնացում և քլորիդային քայքայում**, ինչի հետևանքով պողպատային ամրացումները ժանգոտում են և կորցնում կրողունակությունը: Մա հատկապես ընդգծված է ծովային կամ խոնավ միջավայրերում գտնվող շենքերում (օր.՝ արդյունաբերական և մոդեռնիստական կառույցներ):

Այդ ժամանակաշրջանի շատ նյութեր նախագծվել են ոչ թե դարերով պահպանվելու, այլ արագ արդյունաբերական կառուցման և տնտեսական արդյունավետության համար: Օրինակ, որոշ պանելային համակարգեր, բետոնե տարրեր կամ կոմպոզիտ նյութեր ժամանակի ընթացքում ենթարկվում են ճաքերի, ջերմային դեֆորմացիաների և կապերի թուլացման: Մա հատկապես բնորոշ է հետպատերազմյան մոդեռնիստական շինարարությանը:

20-րդ դարի կառույցների վերականգնումը բարդանում է նաև այն պատճառով, որ հաճախ բացակայում են նյութերի սկզբնական տեխնոլոգիական տվյալները կամ դրանք այլևս չեն արտադրվում նույն ձևով: Մա նշանակում է, որ վերականգնման ժամանակ անհրաժեշտ է կամ նոր նյութերի ադապտացում, կամ ամբողջական կոնստրուկտիվ լուծումների վերանայում, ինչը կարող է ազդել շենքի իսկության վրա:

Ամփոփելով՝ 20-րդ դարի նորարարական նյութերը մեծապես նպաստեցին ճարտարապետության զարգացմանը, սակայն դրանց ֆիզիկական քայքայման առանձնահատկությունները և տեխնիկական բարդություններն այսօր դարձնում են այդ կառույցների պահպանումը և վերականգնումը մասնագիտական բարձր մակարդակի և բարդ գործընթաց [12]:

Վերլուծության հիման վրա ստացված արդյունքները թույլ են տալիս ձևակերպել հետևյալ հիմնական եզրակացությունները.

Անհրաժեշտ է վերանայել 20-րդ դարի ճարտարապետական ժառանգության գնահատման չափանիշները՝ ներառելով դրա գեղարվեստական, տեխնոլոգիական և սոցիալական նշանակությունը: 20-րդ դարի ճարտարապետական ժառանգության գնահատման ավանդական մոտեցումները (հիմնականում՝ պատմական արժեք, հեղինակություն, և պահպանվածության աստիճան) այսօր համարվում են անբավարար, քանի որ դրանք չեն ընդգրկում ժամանակակից ժառանգության բարդ բնույթը՝ հատկապես արդյունաբերական, մոդեռնիստական և սոցիալապես ուղղված կառույցների դեպքում :

Նոր գնահատման մոդել - Գեղարվեստական-ճարտարապետական արժեք

Ձևաբանական նորարարություն, գեղագիտական որակներ (գեղագիտական համակարգ, հորինվածք), ոճային նշանակություն (մոդեռնիզմ, բրուտալիզմ և այլն), հեղինակի ներդրում, տեխնոլոգիական և նյութական արժեք, կառուցման նորարար տեխնոլոգիաներ:

Նյութերի փորձարարական կիրառություն (բետոն, պողպատ, նախալարված համակարգեր), ինժեներական լուծումների յուրահատկություն, կառուցվածքային արդյունավետություն և կայունություն

Սոցիալ-մշակութային արժեք - Սոցիալական գործառույթ (բնակարան, արդյունաբերություն, հանրային տարածք), հիշողության և ինքնության դեր, քաղաքային միջավայրի վրա ազդեցություն, օգտագործողների համայնքային նշանակություն:

Մոդելի հիմնական գաղափարի նորարարությունն այն է, որ ժառանգությունը չի դիտարկվում միայն որպես «պահպանման օբյեկտ», այլ՝ որպես **բազմաշերտ համակարգ**, որտեղ արժեքը ձևավորվում է ոչ միայն պատմական հեռավորությամբ, այլ նաև տեխնոլոգիական առաջընթացով և սոցիալական կենդանի գործառույթով:

Պետք է խթանել հարմարվող վերաօգտագործման մոտեցումները, որոնք հնարավորություն կտան համատեղել պահպանությունը և ժամանակակից գործառույթային պահանջները: Հասարակության իրազեկվածության բարձրացումը և մասնագիտական կրթության զարգացումը կարող են էապես նպաստել ժառանգության պահպանությանը: 20-րդ դարի ճարտարապետական ժառանգության պահպանությունը պահանջում է համակցված մոտեցում՝ ներառելով գիտական, իրավական, սոցիալական և տնտեսական գործոնների ներդաշնակեցում:

Ընդհանուր առմամբ, ստացված արդյունքները հաստատում են, որ 20-րդ դարի ճարտարապետական ժառանգության պահպանության մարտահրավերները Հայաստանում չեն սահմանափակվում միայն նյութական խնդիրներով, այլ ներառում են արժեքային, ինստիտուցիոնալ և մշակութային մակարդակներ: Քննարկման արդյունքում ձևակերպված մոտեցումները կարող են հիմք հանդիսանալ նոր քաղաքականությունների և մեթոդաբանական ուղեցույցների մշակման համար՝ ուղղված այս ժառանգության ճանաչմանը, պաշտպանությանը և ժամանակակից հասարակական կյանքում դրա ակտիվ ներգրավմանը:

Իրավական և ինստիտուցիոնալ բարեփոխումներ՝ մշակել և ներդնել 20-րդ դարի ճարտարապետական օբյեկտների նույնականացման, արժևորման, դասակարգման և պահպանման կարգավիճակի տրամադրման հստակ, չափելի և թափանցիկ չափորոշիչներ: Սահմանել այդ չափորոշիչների կիրառման միասնական ընթացակարգեր՝ ներառելով մասնագիտական փորձաքննության, հանրային քննարկման և որոշումների կայացման մեխանիզմներ: Միաժամանակ ամրապնդել օբյեկտների իրավական պաշտպանությունը՝ հստակեցնելով դրանց պահպանման,

օգտագործման, վերականգնման և փոփոխման թույլատրելի սահմանները, ինչպես նաև վերահսկողության և պատասխանատվության գործիքակազմը:

Մասնագիտական կարողությունների և կրթության խթանում՝ զարգացնել մասնագիտական վերապատրաստման ծրագրեր ճարտարապետների, քաղաքաշինարարների և ժառանգության պահպանության մասնագետների համար, ինչպես նաև ընդգրկել թեման կրթական ծրագրերում:

Արդյունքները վկայում են, որ տվյալ ժամանակաշրջանի ճարտարապետությունը դեռևս ամբողջությամբ չի ընկալվում որպես լիարժեք մշակութային արժեք, ինչը զգալիորեն խոչընդոտում է դրա պահպանման արդյունավետ կազմակերպմանը, որն էլ ունի մի շարք հիմնավոր պատճառներ: Հասարակական գիտակցության մեջ մշակութային արժեք ասելով հաճախ պատկերացվում են ավելի հին՝ «դասական» կամ միջնադարյան հուշարձանները: Այդ շրջանի կառույցները հաճախ կապված են պատմական կամ քաղաքական բարդ փուլերի հետ, ինչը կարող է առաջացնել բացասական վերաբերմունք: Իրավական և ինստիտուցիոնալ դաշտում ևս առկա են բացեր՝ շատ շենքեր չունեն հուշարձանի կարգավիճակ, հետևաբար չեն գտնվում պետական պաշտպանության տակ [13]: Ներդրողների և սեփականատերերի համար հաճախ ավելի շահավետ է հին շենքի փոխարեն կառուցել նորը, քան պահպանել և վերականգնել գոյություն ունեցողը, հատկապես եթե վերջինս դեռևս չի գնահատվում որպես արժեք:

Այս բոլոր գործոնների համակցությունը հանգեցնում է նրան, որ տվյալ ժամանակաշրջանի ճարտարապետությունը չի ստանում բավարար ճանաչում և պաշտպանություն, ինչն էլ խոչընդոտում է դրա պահպանման արդյունավետ կազմակերպմանը:

Եզրակացություն

Հետազոտության արդյունքում պարզ դարձավ, որ Հայաստանի Հանրապետությունում 20-րդ դարի ճարտարապետական ժառանգության կառավարումն ու պահպանությունը գտնվում են անցումային փուլում և բախվում են բազմաբնույթ մարտահրավերների: Ուսումնասիրությունը ցույց է տվել, որ տվյալ ժամանակաշրջանի ճարտարապետական արժեքների զգալի մասը շարունակում է մնալ իրավական անորոշության դաշտում՝ չունենալով համապատասխան պահպանական կարգավիճակ, ինչի հետևանքով դրանք առավել խոցելի են քաղաքաշինական ճնշումների և շուկայական շահերի նկատմամբ: Միննույն ժամանակ, արձանագրվել է մասնագիտական և հանրային ընկալման պակաս, որը խոչընդոտում է 20-րդ դարի ճարտարապետության արժևորմանը որպես մշակութային ժառանգության անբաժանելի մաս:

Եզրակացությունների հիման վրա կարելի է պնդել, որ գործող կառավարման և պահպանության մեխանիզմները հիմնականում արձագանքային բնույթ ունեն և չեն ապահովում կանխարգելիչ ու երկարաժամկետ պաշտպանություն: Այս հանգամանքն ընդգծում է համակարգային մոտեցման անհրաժեշտությունը, որը կներառի իրավական, ինստիտուցիոնալ, մասնագիտական և կրթական բաղադրիչների համադրումը: Հատկապես կարևոր է 20-րդ դարի ճարտարապետական ժառանգության դիտարկումը ոչ միայն որպես անցյալի վկայություն, այլև որպես ժամանակակից քաղաքային միջավայրի զարգացման և ինքնության ձևավորման ակտիվ ռեսուրս:

Ամփոփելով, կարելի է եզրակացնել, որ 20-րդ դարի ճարտարապետական ժառանգության արդյունավետ կառավարումը Հայաստանում պահանջում է համակողմանի և երկարաժամկետ ռազմավարություն, որը կխարսխվի գիտական ուսումնասիրությունների, միջազգային փորձի և տեղական համատեքստի համադրման վրա: Նման մոտեցումը կարող է նպաստել ոչ միայն արժեքավոր ճարտարապետական օբյեկտների պահպանությանը, այլև կայուն քաղաքային զարգացման և մշակութային ինքնության հարստացմանը:

Գրականության ցանկ

- [1] **Ա. Ադասյան**, Հայաստանի խորհրդային շրջանի ճարտարապետությունը. ձևավորման և զարգացման հիմնախնդիրներ. ճարտարապետության և շինարարության ազգային համալսարան, Երևան, 2015:
- [2] **Doğan Huriye Armağan**, Perception of the Modern Movement in Architecture as Cultural Heritage, 2020, Vol. 16, no. 1, pp. 65 – 78, <https://doi.org/10.2478/mik-2020-0004>
- [3] **Neri, G.** The transformation of 20th-century heritage: a case study of the musealization of the Cité Frugés in Pessac. *Archit. Struct. Constr.* **5**, 41 (2025). <https://doi.org/10.1007/s44150-025-00160-4>
- [4] Կիրակոսյան Լ., Երևանի ճարտարապետական կերպարի պատմական զարգացումը, Աշխատություններ Հայաստանի պետական պատմական թանգարանի 8, ՀՀ անկախության 30-ամյակին նվիրված հանրապետական գիտաժողովի նյութեր, Երևան, Հայաստանի պատմության թանգարան, 2021, էջեր 247-253:
- [5] https://hy.wikipedia.org/wiki/%D4%B5%D6%80%D5%AB%D5%BF%D5%A1%D5%BD%D5%A1%D6%80%D5%A4%D5%A1%D5%AF%D5%A1%D5%B6_%D5%BA%D5%A1%D5%AC%D5%A1%D5%BF#
- [6] <https://visityerevan.am/browse/culture-historical-buildings/am/>
- [7] **Ն.Է. Մխիթարյան**, Երեվանի հանրապետության հրապարակի ծավալատարածական հորինվածքի վերլուծություն ՃՇՀԱՀ գիտ. աշխ.1 (85), (2023) էջ 112-124:
- [8] <https://www.lejournaldesarts.fr/patrimoine/rome-aura-bientot-son-musee-de-lanthropocene-163742>, https://en.wikipedia.org/wiki/EUR,_Rome#cite_note-storia2-6
- [9] **V. Paperny**, Architecture in the Age of Stalin: Culture Two. Cambridge University Press., Cambridge, 2002.
- [10] **M. Petzet**, Principles of preservation: An introduction to the International Charters for Conservation and Restoration. ICOMOS, Munich, 2009.
- [11] <https://www.doi.gov/news/photos/10-buildings-by-frank-lloyd-wright-nominated-to-the-world-heritage-list>
- [12] <https://fastnews.am/sport/post/bavouhavirus-legendar-dprvocy>
- [13] <https://escs.am/am/static/monuments?s=culture>

ПРОБЛЕМЫ СОХРАНЕНИЯ АРХИТЕКТУРНОГО НАСЛЕДИЯ АРМЕНИИ 20-ГО ВЕКА

Арменуи Альбертовна Алексанян*, Люба Владимировна Киракосян

Национальный университет архитектуры и строительства Армении, г. Ереван, РА

**aleksanyan.armenuhi@yandex.com*

В статье рассматривается комплекс актуальных проблем в области управления и сохранения архитектурного наследия 20-го века в Армении. Анализируются особенности оценки архитектурных сооружений данного периода, эффективность правовых и управленческих механизмов, а также роль профессионального и общественного восприятия в процессе сохранения наследия. Обсуждаются угрозы, возникающие в результате стремительного городского развития, экономических факторов и недостаточности нормативно-правовой базы. В статье подчеркивается необходимость междисциплинарного подхода, применения международного опыта и разработки комплексных стратегий для обеспечения сохранения и устойчивого управления архитектурным наследием 20-го века.

Ключевые слова: *архитектура 20-го века, культурное наследие, сохранение, управленческая политика, градостроительство*

**PROBLEMS OF PRESERVING THE ARCHITECTURAL HERITAGE OF
20TH-CENTURY ARMENIA**

Armenuhi Aleksanyan*, Lyuba Kirakosyan

National University of Architecture and Construction of Armenia, Yerevan, RA

**aleksanyan.armenuhi@yandex.com*

The article presents a comprehensive set of current issues in the management and preservation of Armenia's 20th-century architectural heritage. It analyzes the specific features of valuing architectural structures from this period, the effectiveness of legal and administrative mechanisms, as well as the role of professional and public perception in the heritage preservation process. The threats arising from rapid urban development, economic factors, and the imperfections of the regulatory and legal framework are discussed. The article emphasizes the need for interdisciplinary approaches, the application of international experience, and the development of comprehensive strategies to ensure the preservation and sustainable management of 20th-century architectural heritage.

Keywords: *20th-century architecture, cultural heritage, preservation, management policy, urban planning*

Ալեքսանյան Արմենուհի Ալբերտի (ՀՀ, ք. Երևան) – ՃՇՀԱՀ, Դիզայն ամբիոն, դասախոս, հայցորդ, (+374)94477434, *aleksanyan.armenuhi@yandex.com*, **Կիրակոսյան Լյուբա Վլադիմիրի, ճ.դ., պրոֆեսոր** (ՀՀ, ք. Երևան) - ՃՇՀԱՀ, Ճարտարապետության տեսության, պատմության և ժառանգության ամբիոն, (+374)91775869, *kirakosyanlyuba@gmail.com*

Александян Арменуи Альбертовна (РА, г. Ереван) – НУАСА, кафедра Дизайна, преподаватель, соискатель, (+374)94477434, *aleksanyan.armenuhi@yandex.com*, **Киракосян Люба Владимировна, доктор архит., профессор** (РА, г. Ереван) - НУАСА, кафедра Теории, истории и наследия архитектуры, (+374)91775869, *kirakosyanlyuba@gmail.com*

Aleksanyan Armenuhi (RA, Yerevan) – NUACA, Chair of Design, lecturer, claimant, (+374)94477434, *aleksanyan.armenuhi@yandex.com*, **Kirakosyan Lyuba, Doctor of Science (Architecture), Professor** (RA, Yerevan) - NUACA, Chair of Theory, History and Heritage of Architecture, (+374)91775869, *kirakosyanlyuba@gmail.com*

Ներկայացվել է՝ 04.04.2026թ.

Գրախոսվել է՝ 25.04.2026թ.

Ընդունվել է տպագրության՝ 30.04.2026թ.